

УДК: 316.733:316.422(497.11)"199"
791.242:316.422(497.11)"199"
316.422:005.5-051(497.11)"199"
примљено за штампу 26. 05. 2009.

Весна Трифуновић

Етнографски институт САНУ
eisanu@ei.sanu.ac.rs

Типизација приватника у периоду прве транзиције: пример домаћих серија*

Рад се бави типизацијом и концептуализацијом приватника у периоду 90-их година прошлог века, који је још познат под називом прва транзиција или период блокиране трансформације. Реконструкција поменуте концептуализације заснована је на социјалним типовима који се јављају у специфичној творевини из домена популарне културе, односно у домаћим телевизијским серијама, од којих су за анализу изабране „Срећни људи“ и „Породично благо“. На основу социјалних типова у поменутим серијама прати се концептуализација приватника у раном и позном периоду прве транзиције. Поред тога, пажња је усмерена и на евентуалне промене у концептуализацији приватника између два наведена периода.

Кључне речи:

Прва транзиција, приватници, социјални типови, концептуализација, домаће серије

Увод

Популарна култура је у многим дисциплинама препозната као занимљиво и значајно поље истраживања. Угао посматрања и интересовања многобројних истраживача условио је најразличитије приступе, па самим тим и дефиниције дате проблематике. Иако се овај рад не тиче искључиво популарне културе, материјал на коме је заснован се директно сврстава у тај домен, те обавезује да се осврнемо и на одговарајуће одређење овог појма које би овде било релевантно. У том смислу, Бергерова дефиниција, иако се може сматрати ширококом, даје добре смернице за пут којим намеравам да кренем.

* Текст је резултат рада на пројекту *Антрополошка испитивања комуникације у савременој Србији*, бр. 147021, који у целини финансира МНТР РС.

Како Бергер наводи, популарна култура је „култура људи, односно, њихово понашање, вредности и нарочито начин забаве, а не само одређене уметничке форме допадљиве великом броју људи.“¹ Може се, дакле, констатовати да популарна култура, између осталог, даје израз прихваћеним, распрострањеним и уобичајеним погледима и ставовима у једном друштву. Ово, такође, увиђа и Данлоп по коме је и популарна уметност, као један од облика популарне културе, у својој бити конвенционализована и углавном потврђује одвећ познате вредности и ставове.² Имајући ово на уму, дакле, приступила сам специфичној творевини из области популарне културе, тј. домаћим телевизијским серијама, са циљем стицања увида у одговарајуће друштвене представе на које у њима наилазимо. Представе које ме интересују тичу се типизације приватника у одређеном друштвеном, културном и временском контексту који је, такође, утицао и на избор серија за анализу. Значајно је истаћи и то да обе серије, о којима је овде реч, одликује сличан образац по коме је радња конципирана што даје могућност њиховог компаративног сагледавања када је реч о поменутих представама, будући да су приказиване у одвојеним временским периодима.

Временски, друштвени и културни контекст обе серије, у смислу њиховог снимања и приказивања, може се означити као период тзв. прве транзиције,³ с тим што би се могло рећи да једна серија („Срећни људи“) припада раној, а друга („Породично благо“) позној фази тог периода.⁴ Ово је управо време када интензивније, али и другачије у односу на предтранзиторни период, почиње да се говори о приватницима и приватном предузетништву који на један нов начин постају део социјалног, економског и културног

¹ Наведено према: Donald Dunlop, *Popular Culture and Methodology*, Journal of Popular Culture, Volume IX, Issue 2, Fall 1975, 375.

² Исто, 375.

³ Период тзв. прве транзиције, или како је још назван, блокиране трансформације, обухвата 90-е године прошлог века. Карактерише га паралелно егзистирање друштвених и приватних предузећа која бивају ослобођена социјалистичких стега уз задржавање социјалистичких облика својине. Блокирана трансформација је условила одлагање развоја тржишне економије, као и пропадање државних предузећа која постепено уступају место приватним. Треба поменути да је овај период, такође, обележен и грађанским ратом, распадом Југославије, хиперинфлацијом, сивом економијом и интензивном појавом криминала. Након њега наступа период тзв. друге транзиције, који се некад још сматра и „правом“ транзицијом, када ишчежава економски систем, заснован на државној својини, и када се одвија убрзана приватизација и стабилизација економског система.

⁴ Прва серија, „Срећни људи“, је емитована од 1993. до 1995. године, у периоду које се, дакле, може означити као време тзв. прве транзиције, док се друга, „Породично благо“ приказивала од 1998. до 2001. године, односно у познијој фази ове транзиције, али делом залази и у период друге транзиције. За ближе информације о серији „Срећни људи“ посетити Интернет страницу: <http://www.imdb.com/title/tt0191733/>, док се о серији „Породично благо“ читалац може информисати на следећој адреси: <http://www.imdb.com/find?s=all&q=porodicno+blago>

живота овог друштва.⁵ Тај процес је свакако изнедрио и одговарајуће концептуализације приватника које су условљене самим контекстом у коме долази до њихове учестале појаве, али и другим друштвеним представама о којима ће се говорити у даљем тексту. Концептуализација, о којој је реч, може се сматрати производом просечних ставова и схватања који су најбоље изражени кроз начин на који су кодирани у језику, тачније у сленгу као свакодневном и уобичајеном говору. Путем сленга, навидело излазе социјални типови⁶ препознати у овом друштву, а који се непосредно тичу и концептуализације приватника.

Домаће серије су, уопште гледано, нарочито погодне за реконструкцију социјалних типова с обзиром да се може запазити да су ликови у њима практично изграђени на одређеним типовима које ово друштво препознаје. У томе, између осталог, можда треба тражити и узрок њиховог успеха и популарности. Из тог разлога, намера ми је да у поменутих серијама издвојим оне социјалне типове који се користе при типизацији приватника, а који су креирани у сленгу. Сврха овога јесте реконструкција начина на који су означени, представљени и конципирани приватници у раном и позном периоду прве транзиције и то у популарној култури, односно у домаћим телевизијским серијама које су доживеле извесни успех.⁷ Овде треба подсетити на то да су социјални типови трајне и упечатљиве слике које постоје у друштвеној мисли у складу са којима се врши карактеризација и типизација појединца. Иако симплификовани појмови, социјални типови ни у ком случају нису искривљене слике, па проницљиви оцењивач људске природе најчешће чини „пун погодак“ поистовећујући једну особу са одређеним социјалним типом.⁸ Занимљиво је да потврду овога налазимо и у једној од поменутих серија, када један од ликова примећује: „Ако наш народ зна нешто да уради, то је да прикачи надимак, апсолутно прецизно и адекватно“. Поред тога, социјални типови су нарочито видљиви у друштву које пролази кроз промене, с обзиром да се њима дефинишу нове улоге које се том приликом појављују. Они су показатељи друштвене промене будући да је мењање друштвене структуре обележено појавом и нестанком типова.⁹

Имајући ово последње на уму, посебну пажњу ћу обратити на разлике у концептуализацији приватника које би се евентуално могле уочити између раног и позног периода прве транзиције. Сматрам да су социјални типови

⁵ Детаљније о поменутих фазама транзиције в. Ivan Kovačević, *Tranziciona legenda o dobitnicima*, Etnoantropološki problemi, god. 1, sv. 2, (n. s.), 2006.

⁶ Више о социјалним типовима в. Весна Трифуновић, *Формирање социјалних типова у теорији Орина Клапа*, Гласник Етнографског института САНУ LV, св. 1, 2007.

⁷ Анализа домаће продукције телевизијских серија у доба транзиције може се наћи у: Миша Ђурковић, *Prva Petoletka: Domaće televizijske serije i transformacija sistema vrednosti u tranziciji*, Sociološki pregled, vol. XXXIX, no. 4, 2005.

⁸ Orrin E. Klapp, *Heroes, Villains and Fools: The Changing American Character*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1962, 9.

⁹ Исто, 21.

нарочито погодно методолошко средство за тако нешто и да је, у ту сврху, неопходно обратити пажњу на начин вредновања и опажања типизираних ликова који је дат у серијама и то путем понашања које им се приписује, њиховог односа са околином и карактеризације коју дају остали ликови у серијама. До релевантних социјалних типова је могуће доћи путем начина на који су одговарајући ликови представљени и изграђени, као и путем „готових“ типизација које чине други ликови. Овде је посебно значајно истаћи чињеницу да се типизација лика у серији, која се реконструише на основу начина његовог понашања и односа са околином, не мора нужно поклапати са типизацијом коју дају остали ликови. Другим речима, показаће се као веома битно то да ли је карактеризација одређеног лика „тачна“ када је дају они са којима се тај лик сусреће у серији, на шта ће на одговарајућим местима бити скренута пажња.

Социјални типови – државни сектор : приватни сектор

Концептуализација приватника и приватног предузетништва, између осталог, зависи и од начина на који се опажа државни сектор. Увид у то, такође, обезбеђују социјални типови који се у серијама везују за државну сферу, будући да је на основу њих представљено и стање у државним фирмама у датом периоду. Како би њихово објашњавање овде заузело исувише места и битно утицало на правац основне теме, ограничићу се само на њихово навођење и прећи ћу одмах на то какву аутосферу и околности ови социјални типови дочаравају у државним предузећима. Од социјалних типова који у серијама доминирају у државном сектору и који најбоље дају увид у то какви односи владају у државним предузећима, као и у начин њиховог пословања и функционисања, треба издвојити следеће: *шефова љубимица*, *језичаре*, *катастрофичарка* (свакодневно је сналазе свакојаке катастрофе на путу до посла па никако не може да стигне на време), *лопов*, *забушант*, *галамџија* и *највећи букаџија у фирми* и други. Може се рећи да наведени социјални типови одају непрофесионалне односе, нерадничку атмосферу, непоштовање надређених, итд. Поглед у време које претходи овим серијама, односно у предтранзиторни период, даје потврду да је слична атмосфера владала и раније, барем када су у питању радне навике запослених. Она је нарочито била потпомогнута тадашњим радничким законодавством које је у великој мери штитило запослене као и специфичним односом послодавца и запосленог који је подразумевао апсолутну обавезу првог у социо-економском збрињавању другог.¹⁰ Период прве транзиције је, међутим, са собом донео извесне промене на овом плану које су нашле одраз и у серијама. Тако се сада у обе серије истиче материјално неулагање у државна предузећа, као и велико незадовољство приходом који се у њима остварује.

¹⁰ Bojan Žikić, *Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi. Kulturna konceptualizacija pojma privatnik u Srbiji*, Antropologija postsocijalizma, ur. Vladimir Ribić, Etnološka biblioteka knj. 34, Beograd 2007, 57.

Наиме, специфичне околности у којима се одвијала прва транзиција, као што су сегменти економије где су различити облици својине директно сучељени и заустављена приватизација, изазвали су постепену девастацију државних предузећа и исплаћивање минималних зарада.¹¹ Овде, дакле, имамо нову ситуацију у којој послодавац више није у могућности да испуњава своју дотадашњу обавезу поменутог збрињавања, што значи да сада постоје две стране које практично више ништа не дају једна другој. Иако би се ово могло узети као сигуран знак неповратног пропадања државних фирми, занимљиво је да у обе серије оне настављају са својим радом и испада да и даље нуде извесну сигурност. Објашњење тога је могуће наћи управо у начину опажања приватног предузетништва, какво је представљено у серијама, а које се указало као алтернатива.

Типизација приватника у серији „Срећни људи“

„Срећни људи“ је, као што је већ речено, серија која се везује за рани период прве транзиције и у њој наилазимо на изразито негативну типизацију приватника. У овом периоду, иначе, углавном доминира негативан став према приватницима, изражен у формулацији приватник је *лопов*, чиме се пре свега изражава сумња у поштено стицање значајног иметка.¹² Социјални типови нам овде, међутим, омогућавају дубљи увид у концептуализацију приватника од пуке констатације да се он опажа само као лопов. Поред овакве, постоје и друге типизације као што су *бараба*, *битанга*, *блефер*, *фолирант*, *скоројевић*, *ратни профитер*, *коцкар*. Ове епитете понели су ликови у серији који се начином привређивања сврставају у приватнике, тј. као власници приватних фирми, приватни угоститељи итд. Треба истаћи да се различите неведене типизације везују за различите ликове, тако да сваки приватник нипошто није обележен свим поменути типовима. Тако, на пример, власник кафане бива типизиран као *бараба* и *битанга*, али се никако не типизира и као *криминалац* или *ратни профитер*. Сами наведени изрази, будући да у себи носе значајну емотивну инвестираност, имплицирају да се њихови носиоци налазе ван прихваћеног вредносног система и да се изразито негативно опажају.

Када бисмо посматрали начин на који су ови ликови представљени у серији на основу њиховог понашаја и односа са околином, учили бисмо да се за све њих везује несигурност која их прати на професионалном, као и на личном плану. Наиме, приватник овде, уколико сам није припадник мафије, неизбежно долази у додир са њом и на овај или онај начин трпи тортуру, малтретирање и насиље. На тај начин су представљени несигурност његовог положаја и начина пословања који, иако доносе значајан профит, најприближније могу бити окарактерисани као *незаштићени*. Ако се сада осврнемо на државни сектор, видећемо да овакве врсте несигурности и

¹¹ Ivan Kovačević, *Tranziciona legenda o dobitnicima*, Etnoantropološki problemi, god. 1, sv. 2, (n. s.), Beograd 2006, 18.

¹² В. Žikić, *Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi...*, 60.

незаштићености нема. Иако овде више нема ни оне, на првом месту економске, збринутости, не постоји олако прихватање и позитивно вредновање приватног сектора који пружа могућност поновног успостављања материјалног комфора. С једне стране, то може бити услед неприхватања и ненавикнутости на нов начин пословања који се одвија по принципу самосталне организације и вођења послова, док с друге стране, може бити и последица претходне „уљуљканости“ која је произвела интензиван осећај сигурности и заштићености, а који се поставио спрам запослења у којима послодавац у виду државе не учествује.

Овде свакако не треба заборавити и веома битну страну контекста 90-их година, која је најпре могла имати значајног удела у оваквој концептуализацији приватног предузетништва, односно период грађанског рата, међународне изолације и санкција. Иако се рат овде не помиње експлицитно, у серији наилазимо на изјаву једног од ликова која се може тумачити као јасна алузија на тај контекст, као и на опажање оних који привређују ван државног сектора: „Поштен свет нема за шта пас да ухвати...*шверцери, дилери, ратни профитери и лопови* само зарађују новац“. Почетак 90-их је, наиме, донео изненадну пауперизацију већине популације која је ишла паралелно са богаћењем малог стратума појединаца који су били укључени у економске активности повезане са ратом и кршењем међународних санкција.¹³ На поменутом примеру видимо да је, из тог разлога, било веома лако повезати и поистоветити приватника, као индивидуу која зарађује новац у „тешким временима“, и са криминалним активностима. Штавише, индикативно је да наведену реченицу изговара један од ликова чији је комшија прешао у приватни сектор, пошто је претходно изгубио посао у државном предузећу, и који сада доноси у кућу значајнија материјална средства. Видимо, дакле, да је у овом периоду особа некада ризиковала да, од стране свог окружења, буде типизирана и као *лопов* и *криминалац* уколико би се показала успешном у приватном бизнису.

Сам начин на који су у серији представљени односи у државном предузећу и стање у коме се оно налази, може се тумачити као назнака лаганог али сигурног пропадања државних фирми које се готово вештачки одржавају у животу. С друге стране, представљено је као да ова предузећа и даље опстају и пружају сигурност, на шта је вероватно имало утицај и горе описано схватање приватног предузетништва. Овде, дакле, имамо ситуацију у којој представе о приватном сектору повратно утичу и на опажање државног сектора који, иако у неповољној ситуацији, пружа уточиште и заштиту. Из тог

¹³ Mladen Lazić, Slobodan Cvejić, *Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije*. U: Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma, Anđelka Milić (prir.), Institut za sociološka istraživanja, Beograd 2004, 42.

Текст са сличном тематиком: M. Lazić, S. Cvejić, Kristen Ringdal, Albert Simkus, *Structural Changes in Serbian Society: A Case of Blocked Post-socialist Transformation*, може се преузети на следећој интернет адреси: www.sidos.ch/method/RC28/abstracts/Kristen%20Ringdal.pdf

разлога постоји невољност да се државна предузећа олако напусте, па се може рећи да су, између осталог, и специфична схватања и околности у којима се одвијала прва транзиција имале значајног удела у јачем опирању овом процесу током његовог раног периода.

Концептуализација приватника се, међутим, овде не зауставља па се дотиче и његовог личног живота. Свим тим ликовима заједнички је и несређен лични живот за који се може рећи да је директна последица претходног, пословног. Овде, најпре, мислим на константан осећај стрепње који у серији прати приватнике, затим на губитак личног мира и достојанства, као и на њихове озбиљно нарушене социјалне односе (породичне и пријатељске). Оваква њихова типизација на нивоу серије је у директној колизији са типизацијом коју они сами себи намећу. Другим речима, за приватнике у овој серији је карактеристична манипулација типизацијом, будући да они настоје да представе себе околини онаквим какви заправо нису: префињени и образовани, успешни бизнисмени, власници озбиљних фирми и угледни грађани. Свима њима је, заправо, заједнички сумњиви морал, несређен лични живот, недостојанство и константно страховање за свој живот, како је то представљено и „откривено“ у серији. Рекло би се, дакле, да је свеукупна карактеризација и типизација приватника у раном периоду прве транзиције изразито негативна, чиме се изражава сумња не само у начине њиховог пословања, већ и у њихове личне вредности и квалитете. У предтранзиторном периоду владало је специфично виђење оних који су привређивали ван државног сектора, кроз које се најпре изражавало сажалење према радној етици приватника.¹⁴ Овде видимо да концептуализација приватника у периоду прве транзиције обухвата и њихов лични живот, док нам начин њиховог типизирања открива да се они осуђују, па и у неку руку сажалевају, и на личном плану, односно као особе. Овим се, дакле, открива успостављање каузалне везе између професионалног и личног живота приватника који заједнички граде његову концептуализацију.

Типизација приватника у серији „Породично благо“

Серија „Породично благо“, приказивала се у позној фази прве транзиције и у њој наилазимо на сличну типизацију приватника, али и на извесне новине. У овој серији приватници су махом типизирани као *преваранти*, *бивши робџаши*, *манипулатори*, *сплеткароши* и *муватори* и профил им се не разликује много од до сада поменутих. Штавише, у неким случајевима се њихови почеци везују за рани период прве транзиције, па се за једног од ликова у серији каже да се „нафатирао пара“, тј. обогатио пре 6-7 година. Као најекстремнији пример већ поменуте несигурности коју носи приватни бизнис треба поменути *којота* (тако типизиран јер кад тражи паре завија као којот), власника значајне имовине и приватне фирме која, како је

¹⁴ В. Žikić, *н. д.*, 60.

речено, „продаје маглу“, иначе необразованог и пуног дугова, а који завршава убијен.

Промена у типизацији приватника се огледа само у једном лику који спада у приватну сферу и који одскаче од осталих. Реч је о лику Валерије Гавриловић која, као адвокат, има своју приватну канцеларију. Представљена је као озбиљна, пословна жена која савесно обавља свој посао. Занимљиво је, међутим, да је међу својим колегама, запосленим у суду, типизирана као *жива сода* и *опајдара*. Један од споредних ликова и посматрача са стране, тако, каже: „Говори као Сен Жист, има речник као Цицерон... у цивилизованом свету то се зове оратор, а код нас жива сода, опајдара.“ Овде долази до изражаја и искривљен систем вредности који се усточио у датом периоду, као и, на почетку поменутог, разлика у типизацији самог лика *серије* и типизација коју дају остали ликови у *серији*. На основу последњег поменутог лика се може закључити да у позној фази прве транзиције бива лакше замислити образованог, поштеног и достојанственог појединца који ради у приватној сфери. То се може тумачити и као назнака постепене промене у опажању и концептуализацији приватника у позном периоду прве транзиције, када почиње да долази до изражаја и његово позитивније виђење и вредновање. Оно се, најпре, односи на радну етику у смислу тога да плату треба зарадити сопственим радом и трудом.¹⁵

Треба нагласити, ипак, да је то случај само уколико приватник није и власник значајног капитала који аутоматски побуђује сумњу. Наиме, у обе серије уочљива је сумњичавост према оним приватницима који су стекли значајан капитал, што је вероватно последица истих схватања, поменутих када је било речи о претходној серији, о томе да ратни профитери, шверцери и дилери зарађују велики новац, за разлику од поштеног света. Да подсетимо, период блокиране трансформације, како су социолози означили 90-е године прошлог века, обележен је грађанским ратом и економском изолацијом који су, између осталог, утицали и на значајну криминализацију економије.¹⁶ Ово је произвело појаву да се приватници или директно повезују са криминалом, када су типизирани као нпр. *ратни профитери*, или да се представљају као самостални предузетници који, хтели то или не, долазе у додир са првима и трпе тортуру, а сами су типизирани као *муватори*, *блефери* или *фолиранти*. Ове две врсте приватника паралелно постоје и представљене су у обе серије, односно и у раном и у позном периоду прве транзиције.

С друге стране, негативна типизација коју лик Валерије Гавриловић трпи од свог окружења, може се једноставно објаснити опажањем који даје један од њених колега: „Чим радите боље од других, оговарају вас“. Како је приказано у поменутој серији, дакле, према таквим типовима се гаји завист с обзиром на успех који су сами постигли својим радом и умећем. С друге

¹⁵ Исто, 60.

¹⁶ М. Лazić, S. Cvejić, *Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije*, 46.

стране, може се рећи да се на овај, додуше негативан, начин одаје и признање онима који успех у приватној сфери дугују искључиво свом поштену раду и знању. Ово нарочито долази до изражаја уколико се има у виду „убичајена“ концептуализација приватног пословања у обе серије, најбоље изражена и дата у формулацијама „продавање магле“ и „пресипање из шупљег у празно“.

У позном периоду прве транзиције, дакле, уочавају се промене у концептуализацији приватника, што је одражено и кроз појаву новог начина типизације у серији. Ово се може довести у везу са интензивнијим укључивањем стручњака и професионалаца у приватну сферу, нарочито на почетку деблокарања постсоцијалистичке трансформације у Србији.¹⁷ Наиме, у ранијем периоду дубоке економске кризе, стручњаци су углавном били везани за државни сектор, али крајем 90-их из ових редова почињу да се издвајају они који су се временом, акумулирајући приватни капитал, успели до економске елите и тако значајно побољшали свој положај.¹⁸ Дуг период економског пропадања, висока незапосленост и неформална економија утицали су на слабљене везе између образовања, занимања и економског положаја.¹⁹ Са новим друштвеним и економским променама, међутим, универзитетско образовање постаје предуслов за добро структурно позиционирање.²⁰ На примеру лика Валерије Гавриловић управо можемо видети начин на који социјални типови прате ове друштвене промене и мењање друштвене структуре.

Закључак

Рекло би се да обе серије откривају амбивалентан однос према државном и приватном сектору, који се искристалисао у периоду прве транзиције. Први је представљен у свој својој фаличности када је реч о начину пословања, радној дисциплини и пословним односима, док, с друге стране, и даље пружа осећај сигурности и заштићености, нарочито када се упореди са приватним радом који се указује као алтернатива. Према приватном предузетништву се изражава неповерење у смислу начина остваривања прихода, што аутоматски повлачи и несигурност, не само професионалног положаја, већ и личну угроженост. Ипак, може се рећи да се овај начин пословања не вреднује увек искључиво негативно и да се временом концептуално даје могућност за успех у њему путем друштвено прихватљивих метода као што су напоран рад и знање. Може се рећи да је опажање државног и приватног сектора у тесној вези са концептуализацијом поштеног рада. И док се овај рад углавном изједначавао са радом у државној

¹⁷ M. Lazić, S. Cvejić, K. Ringdal, A. Simkus, *Structural Changes in Serbian Society: A Case of Blocked Post-socialist Transformation*, 13.

¹⁸ M. Lazić, S. Cvejić, *Changes in the Recruitment Patterns of the Economic and Political Elites in Serbia*, Sociologija, Vol. XLVIII, N° 2, Beograd 2006, 99.

¹⁹ M. Lazić, S. Cvejić, K. Ringdal, A. Simkus, *Structural Changes in Serbian Society...*, 26.

²⁰ M. Lazić, S. Cvejić, *Changes in the Recruitment Patterns ...*, 104.

фирми²¹, у наведеним серијама то није увек случај. Ово најбоље откривају одређени социјални типови који се појављују у обе серије, а који се везују за државну сферу. У том погледу, може се поменути типизација особа на водећим функцијама, као што су генерални директор или помоћник генералног директора, али треба назначити да им је заједничка веза са приватном сфером у смислу сарадње или самог приватног пословања „са стране“. Један од њих је типизиран као *агресивни силеџија* и његову карактеризацију дају други ликови у серији: „вербални агресор који зна да отима, псује и прети, обећава без покрића, улази без куцања, седа без питања, недостаје му цивилизована комуникација“. На први поглед он је успешан, између осталог, и зато што се тако сам представља, доста полаже на спољни утисак и лажни сјај како би заварао пословне партнере и друге, дакле вешто манипулише типизацијом. Може се, зато, рећи да се овај лик уклапа у тип *блефера* и *фолиранта*, како су типизирани и остали до сада наведени приватници.

Сличног лика на водећој позицији у предузећу налазимо и у другој серији, а он је типизиран као *стипса*, *швалер*, *кукавица*, *јајара*, *незналица*, *простачина*, *лажов*, *лопов*. Представљен је и као неко ко је почео каријеру за воланом, па се даље, на свакојаче начине, пробијао до водећих позиција, затим као члан три супротстављене политичке партије, одакле се изводи закључак да је обичан *импровизатор* и *лицемер*. Лични живот оба ова поменута лика, такође, чини важан део њихове свеукупне карактеризације, па се и на овом плану може уочити велика сличност са ликовима који спадају у приватну сферу, о којој је већ било речи. Они се, ипак, не могу поистоветити са просечним запосленим у државној фирми, будући да их издваја сам положај који заузимају. Пре би се рекло да ови ликови на посредан начин говоре о опажањима какви социјални типови опстају и сналазе се у контексту транзиције и приватизације на водећим позицијама у државним предузећима, а постепено прелазе и у приватну сферу. Овде је, дакле, реч о концептуализацији оних који су започели своје каријере на стручним позицијама током социјализма, а потом напредовали до управљачких функција и политичких положаја пре промене система. Они су били успешни у задржавању наведених положаја чак и после 1990. а још више су били успешни у конвертовању својих позиција моћи у значајан приватни капитал.²²

С друге стране, када је реч о поштену раду, треба се запитати да ли, на почетку поменути, социјални типови у државном предузећу, као што су *лопов*, *забушант* или *шефова љубимица*, одају утисак таквог рада. На овом примеру видимо да по питању поштеног рада нема идеализације државних предузећа у односу на приватна, како се то може у почетку учинити. Једина и

²¹ В. Žikić, *н. д.*, 61.

²² М. Lazić, S. Cvejić, *Changes in the Recruitment Patterns...*, 103.

основна разлика између државног и приватног сектора остаје, већ поменут, осећај сигурности и заштићености који донекле пружа овај први. Уочљиво је, међутим, да се приватна сфера временом консолидује и укључује све већи број оних који се одлучују за такву врсту пословања. На основу лика Валерије Гавриловић видели смо да сада приватник не мора нужно бити сумњив када је реч, како о начину пословања, тако и о личним квалитетима. На овај начин долази до изражаја интензивирање, у овом случају, моралног поуздања у приватни бизнис, па заштићеност коју пружа државни сектор тако губи на значају. Рекло би се да опирање процесима које транзиција носи временом жењава, па се и концептуализација приватника сходно томе мења.

Када сам започињала овај рад на уму ми је, између осталог, било питање на који начин су се новонастали услови у државном сектору, попут недостатка ранијег адекватног социоекономског збрињавања, одразили на перцепцију приватника у периоду прве транзиције. С обзиром на тешко економско и материјално стање просечног грађанина, очекивало би се лакше окретање алтернативним облицима привређивања које је приватни бизнис нудио. На примеру популарне културе, показало се, међутим, да тај процес није текао тако глатко и да је делом зависио и, можда, био инхибиран одговарајућим концептуализацијама како приватног начина пословања, тако и самих приватника. Штавише, показало се да се оваква концептуализација приватника повратно одразила на перцепцију државног сектора, који је у том светлу пружао сигурност и заштиту, најпре на личном плану. Овде још једном треба истаћи и одговарајући контекст и околности у којима се одвијала прва транзиција, а који су несумњиво допринели датој концептуализацији. Серије, такође, показују начин на који се даље развијала поменута концептуализација, како приватног, тако и државног сектора, па се тако уочавају и очекиване промене у корист првог, које су засноване на новим друштвеним и економским околностима. Треба напоменути да су овакве представе, до којих се дошло анализом датих серија, само један од постојећих начина концептуализације приватника и запослених у државним предузећима у овом друштву. Конкретно на обликовање представа о приватницима, велики утицај може имати и специфичан начин њиховог баратања и располагања економским капиталом.²³ С друге стране, о прихваћености представа до којих се дошло овом анализом, сведочи чињеница да су искоришћене у једном облику популарне културе, за који се може рећи да изражава одређене раширене ставове у овом друштву.

²³ Miloš Matić, *Privatno preduzetništvo u savremenoj Srbiji*, Antropologija, no. 3. Beograd 2007, 86-96.

Vesna Trifunović

Typology of Entrepreneurs in the First Transition: an Example of Domestic TV Series

Key words:

transition, entrepreneurs, social types, conceptualization, domestic TV series

This paper is based on the material which belongs to the domain of popular culture. That is, it is based on domestic TV series which belong to the first phase of transition, i.e., 1990's. I assumed that popular culture in general provides an expression of omnipresent, widely accepted and usual viewpoints within a society: as such, it also serves to confirm these values and attitudes. In this sense, I was interested in ways of presentation of entrepreneurs in the two domestic TV series: *Srecni ljudi* and *Porodicno blago*; the category of entrepreneurs is especially interesting since in the given transitional period, it became a part of the social, economic and cultural life of the Serbian society. These representations are very well presented by particular social types and they allow an insight of conceptualization of entrepreneurs in general. The two domestic TV series were shown at different times in the period of the first transition, and thus reflect ways of the conceptualization changes and development from the beginning until the late phase of the transition.